

УДК 342.382(477.88) “1918/1939”

Наталія Романишин, Олена Шкуратенко

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАКАРПАТТЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто встановлення державно-правового статусу від Версальської системи договорів до розпаду Чехо-Словаччини у 1939 р. Проаналізована еволюція політичного становища Закарпаття протягом міжвоєнного періоду через призму зовнішньої політики європейських держав. Доведено, що, незважаючи на значний вплив на суспільно-політичні процеси на Закарпатті міжнародних подій, проголошення автономії, а згодом незалежності Карпатської України, стало результатом цілеспрямованої багаторічної праці українських патріотичних сил краю.

Ключові слова: зовнішня політика, історія міжнародних відносин, Закарпаття, Карпатська Україна.

На сучасному етапі українського державотворення зростає роль наукових студій з історії становлення української національної держави у ХХ ст. Такі дослідження дозволяють виявити, прослідкувати та узагальнити закономірності виникнення та розвитку окремих державних інститутів на різних етапах їх творення. Залишається актуальним питання процесу формування єдиної соборної держави з окремих українських земель, зокрема й Закарпаття.

Актуальність даної проблематики зумовлюється також потребою виваженого і збалансованого підходу України до налагодження політичних та економічних відносин з іншими країнами в сучасних умовах, зокрема з її найближчими сусідами та Європейським Союзом загалом. У цьому контексті значний науковий інтерес викликає аналіз політики країн Європи щодо державно-правового статусу Закарпаття у міжвоєнний період (1918–1939 рр.).

Про різні аспекти історії Закарпаття у міжвоєнний період є низка вітчизняних досліджень М. Болжидара, С. Віднянського, М. Вегеша [1; 2; 4]. Сучасні українські історики в основному фокусують свою увагу на здобутті автономії у 1938 р. та проголошенні незалежності Карпатської України у 1939 р. [3; 5] вказують, що в той момент Закарпаття стало важливим чинником європейської міжнародної політики [4, 6]. В сучасній українській історіографії розглядається зокрема і правове становище Закарпаття в складі іноземних держав [1; 3; 5; 6].

Серед досліджень зарубіжних істориків варто виділити дослідження польського історика Д. Домбрського “Польща і Закарпаття: 1938–1939”. У праці системно проаналізована політика Польщі щодо Закарпаття у 1938–1939 рр., її активну співпрацю в цьому питанні з Угорщиною. Таку активну зацікавленість Польщі у цьому питанні автор пояснює двома чинниками: бажанням отримати спільний кордон з Угощиною та стати міжнародним лідером серед країн Центрально-Східної Європи. При цьому традиційно для польської історіографії ігнорується український чинник. Надзвичайно цінною для українських дослідників є четвертий розділ даної монографії, де на основі польських та

угорських архівних матеріалів розкривається організація та диверсійна діяльність угорських та польських військових частин на території Карпатської України з метою дестабілізації ситуації в краї [7, с. 147–232].

Однак еволюція державно-правового статусу Закарпаття протягом міжвоєнного періоду через призму зовнішньої політики європейських країн висвітлена недостатньо.

Мета статті – здійснити системний об’єктивний аналіз еволюції державно-правового статусу Закарпаття в контексті європейської зовнішньої політики міжвоєнного періоду.

До 1918 р. Закарпаття під назвою Угорська Русь входило до складу Угорського Королівства – частини дуалістичної Австро-Угорської імперії. У цьому державному утворенні Угорська Русь не виступала навіть окремою адміністративною одиницею. Поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні викликала необхідність визначення нових кордонів на післявоєнній карті Європи. Народи, які до того часу перебували в кордонах держави Габсбургів, вимагали незалежності. Чехи зі словаками розгорнули співпрацю з метою майбутньої спільної держави. Під час свого візиту до США майбутній президент Чехословаччини Т. Масарик підписав у травні 1918 р. угоду з тамтешніми словацькими діячами, за якою передбачалося об’єднання обох народів в єдину державу. Ситуація із Закарпаттям була складнішою. Антанта не була готова до підтримки незалежницьких устремлінь українців. На негативну щодо українських прагнень позицію західних держав впливали соціалістичні ухили окремих українських урядів та тривала орієнтація Києва на блок Центральних держав. Антанта прагнула підтримувати насамперед сильніші й виразно антибільшовицькі білогвардійські угруповання, що діяли під гаслом “єдиної та неподільної Росії”. Прагнучи створити “санітарний кордон” навколо більшовицької Росії, Лондон і Париж підтримали зазіхання деяких країн Центрально-Східної Європи на українські території. Незалежній Україні в цих планах місця не знайшлося. За словами головного радника американського президента В. Вільсона з польського питання Р. Лорда, конференція так і не вирішила, ким вважати українців – друзями, ворогами чи нейтралами [8, с. 80].

До кінця Першої світової війни у закарпатців було декілька концепцій щодо свого майбутнього. На Закарпатті були представлені різні політичні течії, утворювалися місцеві русинські ради і комітети. Головні з яких – русофіли, проугорські та українофіли. Проросійський напрямок, внаслідок революції в Росії і приходу до влади більшовиків втрачав своїх симпатиків і його представники з часом почали схилитися до ідеї приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Проугорський напрямок внаслідок складного внутрішнього (економічна криза, комуністичний переворот) та зовнішнього (програш у війні) становища втрачав популярність. Проголошення УНР та ЗУНР сприяло зростанню симпатиків проукраїнського напрямку. Невдоволені обмеженою автономією під назвою “Руська Країна” в складі проголошеної Угорської Народної Республіки, спочатку з’їзди народних рад у Любовні, Сваляві та Сиготі в листопаді-грудні 1918 р., а 21 січня 1919 р. Всенародні збори угорських русинів у Хусті ухвалили з’єднати Закарпаття із Соборною Україною [2, с. 113]. Однак, міжнародна кон’юнктура складалася так, що Україна не могла підтримати на міжнародному рівні державницькі прагнення закарпатців. У цій ситуації більшість почала схилитися на користь Чехословаччини. Такий вибір задовольняв проросійську та проукраїнську течію. Діяльність празького уряду розглядалась як така, що найбільше відповідає інтересам українців.

Безпосередній вплив на реалізацію права українців на своє власне державне самовизначення та втілення демократичних засад державотворення мала закарпатська українська еміграція у США, що проявилось у діяльності

Американської народної ради русинів, результаті проведеного серед українських емігрантів плебісциту. До Першої світової війни у США проживало 150 тис. закарпатців, що становило понад третину населення Закарпаття. Цим пояснюється вплив американських русинів та їх роль у політичному, культурному та суспільному житті Закарпаття. У США в липні 1918 р. була створена Американська народна рада русинів. Її лідером було обрано юриста Г. Жатковича. Спочатку Рада розглядала різні варіанти щодо майбутнього своїх родичів на Закарпатті. Восени 1918 р. Г. Жаткович припускав можливість оголошення незалежності і об'єднання краю з Галичиною та Буковиною, або встановлення автономії в складі Угорщини. Свій план він подав президентові США В. Вільсону. Однак американський президент відкинув його, мотивуючи відмовою європейських держав. Вільсон запропонував розглянути варіанти співпраці з іншими слов'янськими народами. Через декілька днів після цієї зустрічі Г. Жаткович зустрівся з Т. Масариком і в результаті розмови було досягнуто домовленості, за якою Американську народну раду русинів прийняли до складу Центральноевропейського демократичного союзу – організації, яку очолював Т. Масарик. Цей факт означав згоду Г. Жатковича на приєднання русинів до майбутньої чехословацької держави. Офіційну позицію затвердив з'їзд Ради, що відбувся 12 листопада 1918 р., на якому 66 відсотків присутніх висловились за приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Тож на Паризьку мирну конференцію у лютому 1919 р. делегація американських русинів на чолі з Г. Жатковичем привезла декларацію від 13 лютого 1918 р. про укладення союзу з Чехією та Словаччиною [7, с. 36].

Крім того, прибувши у Париж, Г. Жаткович зустрівся з А. Бескидом, який представляв Руську народну раду. А. Бескид був політиком проросійського спрямування, але усвідомлюючи неможливість реалізації такої цілі, він схилився до співпраці з Чехією. Результатом зустрічі стало створення спільної делегації, яка отримала назву Руська комісія. Її завданням мало стати представництво усіх русинських організацій на Паризькій мирній конференції [7, с. 37].

Питання Закарпаття було порушено на засідання Верховної ради 5 лютого 1919 р. та озвучено Е. Бенешом. Його позиція щодо Закарпаття базувалась на переконанні про неможливість створення незалежної русинської держави з огляду на відсутність політичних, економічних та культурних передумов для цього. Чеський міністр озвучив при цьому думку президента В. Вільсона, який також не бачив достатніх умов для окремого державного існування русинів. Е. Бенеш відкидав і можливість входження Закарпаття до Угорщини. На його думку, нова угорська держава не була б зацікавлена у розвитку русинів ані з політико-культурної, ані з суспільно-економічних позицій. Водночас неможливість приєднання до України або до Росії чеський політик доводив браком підтримки з боку союзників України у її прагненні до незалежності, а також можливим приєднанням до Польщі Східної Галичини, яка б відрізала Закарпаття від інших українських земель. Окрім того, він вказував на те, що при поділі колишньої габсбурзької монархії не можна було допустити, щоб кордони майбутньої Росії перетнули Карпати.

Включення Закарпаття до складу Чехословаччини мало важливе стратегічне значення. Завдяки Закарпаттю перед Чехословаччиною відкривалась можливість отримати спільний кордон з Румунією. Оточена Німеччиною та Угорщиною, межуючи на півночі з недружньою Польщею, Чехословаччина одержала шанс на кордон з потенційним союзником – Румунією.

Свої претензії щодо Закарпаття висловила і українська делегація, що перебувала на Паризькій мирній конференції. 5 березня 1919 р. українці направили ноту, в якій висловили протест проти відокремлення від України території Закарпаття разом з Земліном та частиною Спишу (Словаччина).

Аргументувалося це тим, що вказані землі, населені українцями, колись належали до Галицько-Волинської держави і це бажання місцевого населення.

У травні 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання трьох найбільших народних рад – прашівської (що представляла прихильників союзу з Чехословаччиною), ужгородської (проугорської) та хустської (проукраїнської) у Центральну Руську Народну Раду, на чолі якої став А. Волошин. На конгресі Ради, скликаному 8 травня, було прийнято рішення про приєднання території Закарпаття до Чехословацької республіки на основі повної національної автономії [9, с. 16].

10 вересня 1919 р. згідно з мирним Сен-Жерменським договором, Закарпаття під назвою “Підкарпатська Русь” офіційно стало частиною Чехословаччини. За цим договором Закарпаття мало отримати найширші права: автономний сейм з юрисдикцією в питаннях мови, освіти, релігії, місцевого управління та представництво в парламенті Чехословаччини. Керувати краєм мав губернатор, що призначався президентом республіки. Разом з тим західна частина Підкарпатської Русі опинилася під юрисдикцією Словаччини [9, с. 16]. Пізніше цей договір був підтверджений Тріанонським договором, укладеним 4 червня 1920 р.

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини вважалося великим успіхом чеської дипломатії. Празі вдалося розділити історичних союзників Угорщини та Польщі і водночас отримати спільний кордон із своєю союзницею Румунією. Площа Закарпаття, що ввійшла до складу Чехословаччини, становила 12 700 квадратних кілометрів, а її населення налічувало більше 600 тис. осіб.

Проте реальної автономії закарпатці дочекалися тільки у жовтні 1938р., коли після Мюнхенської конференції Чехословаччина трансформувалася у федеративну державу. А напередодні, 29-30 вересня 1938 р. на міжнародній конференції в Мюнхені за участі керівників урядів Великої Британії (А.-Н. Чемберлен), Франції (Е. Даладьє), Німеччини (А. Гітлер) та Італії (Б. Муссоліні), обговорювалася вимога Німеччини про передачу їй Судетської області ЧСР з переважаючим німецьким населенням. Учасники конференції задовольнили ультимативні німецькі вимоги щодо ЧСР і до Третього рейху було приєднано Судетську область. У додатку до угоди Чехословаччина зобов'язувалася також у 3-місячний термін задовольнити територіальні вимоги Польщі та Угорщини.

Наслідками Мюнхенської конференції стала активізація словацьких і закарпатських політичних кіл щодо впровадження автономії. 8 жовтня 1938р. в Ужгороді відбулася нарада представників двох домінуючих орієнтацій на Закарпатті – русофільського (центральна руська народна рада, автономно-землеробський союз, руська національна-автономна партія) і українського (перша українська народна рада, соціал-демократична партія). Де, за участі депутатів празького парламенту і сенату від Закарпаття, було вирішено вимагати автономії від центрального уряду. Також була досягнута компромісна домовленість щодо персонального складу автономного уряду і створена Національна рада Підкарпатської Русі. До її складу ввійшли представники практично всіх основних політичних сил краю [10, с. 55–56].

Того ж дня Національна рада оголосила себе “єдиним законним представником всіх руських областей Карпат і всього його населення, для якого забезпечується самовизначення та самоуправління”. Також вимагалось негайної заміни значної частини чеських урядовців в краї місцевими кадрами та прийняття закону про Підкарпатську Русь.

У відповідь на ці вимоги 8 жовтня голова нового чехословацького уряду Я. Сирови звільнив з посади губернатора краю К. Грабаря і призначив повноважним міністром для Підкарпатської Русі вихідця із Закарпаття І. Парканія. 10–11 жовтня були проведені переговори з представниками Національної ради Підкарпатської Русі, в результаті яких 11 жовтня 1938 р. Рада

міністрів ЧСР затвердила персональний склад автономного уряду із 6 осіб – відомих політичних діячів Закарпаття, що були депутатами чехословацького парламенту і сенату. Хоча, створення такого автономного уряду, на думку дослідника М. Лемака, виходило за рамки міжнародно-правових зобов'язань Чехословацької республіки [9, с. 20]. За переконанням іншого відомого дослідника історії Закарпаття В. Маркуся, “юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та Чехословацькій конституції 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку” [11, с. 22].

Перша Чехословацька республіка припиняє своє існування, а наступне піврічне існування урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Отже, 11 жовтня 1938 р. в Празі було затверджено перший автономний уряд Закарпаття – Раду Міністрів Підкарпатської Русі (офіційна назва). Перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї, голова автономно-землеробського союзу. Поряд з посадою прем'єра він отримав портфелі міністра шкільництва і міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. До першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) – українського напрямку [12, с. 79].

Уряд А. Бродія проіснував усього 15 днів – від 11 до 26 жовтня 1938 р. 26 жовтня 1938 р. прем'єр автономії Підкарпатської Русі був знятий з посади і заарештований за звинуваченням у зраді на користь угорського уряду. Таким чином, політичні сили, що підтримували ініціативу включення Закарпаття до складу Угорщини були практично обезглавлені і знекровлені і в краї набирали все більшу вагу проукраїнські сили.

Того ж дня прем'єр-міністр Чехо-Словацької республіки Ян Сирови затвердив новий уряд Підкарпатської Русі, що складався з трьох осіб. На чолі став Августин Волошин – лідер українського напрямку в краї, а міністрами – члени першого автономного уряду Ю. Ревай (міністр зв'язку, громадянських справ, здоров'я та соціального забезпечення) і Е. Бачинський (міністр внутрішніх справ). Таким чином, А. Волошин, крім виконання функцій прем'єра, очолив відомство фінансів, торгівлі та сільського господарства. Усунення з міністерських посад А. Бродія, С. Фенцика та І. П'єщака і передача їхніх повноважень новому прем'єру робило новий автономний уряд виразно українським.

Про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. в газеті “Нова свобода” звернення Української народної ради “До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали”. “Ми віримо, – говорилося у зверненні, – що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги, наклали на нас пута, знов садили нас в тюрми” [13, с. 1].

У внутрішній політиці уряд А. Волошина схилявся до українізації краю. З цією метою була створена Українська народна рада, яка стала центральним органом усіх партій і товариств українського спрямування. Ще наприкінці жовтня 1938 р. уряд розпустив декілька партій і політичних угруповань, в основному, русинських і русофільських, були закриті редакції опозиційних видань [7, с. 240–241].

Ударом для нового уряду стали результати Віденського арбітражу, що відбувся 2 листопада 1938 р. і став результатом нової змови Німеччини та Італії з Угорщиною проти Чехо-Словаччини. Згідно з його рішеннями, ЧСР змушена була віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Закарпаття, зокрема, втратило понад 12% своєї території, на якій знаходилося 97 населених пунктів, у тому числі найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево, Берегово і проживало близько 175 тис. осіб, серед них – понад 33 тис. українців. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду [12, с. 20–24].

На початку листопада 1938 р. була утворена організація народної оборони – Карпатська Січ, що становила собою напіввійськову організацію (її члени не були озброєні). Перші січові загони стали формуватися ще на початку 30-х років у містечку Ясіня за ініціативи одного з керівників Гуцульської Республіки (1919 р.) Д. Климпуша. Тоді це були здебільшого протипожежні та культурно-просвітні товариства. Однак загострення міжнародної ситуації навколо ЧСР і бажання закарпатців допомогти чехословацьким військам захистити територію автономного краю змусило провідників Карпато-української автономії прискорити створення місцевих збройних сил. За підтримки міністерства внутрішніх справ, а також керівництва ОУН і фінансової допомоги української діаспори, команди Карпатської Січі виникли майже в кожному більш-менш великому населеному пункті краю: загальна кількість вишколених січовиків становила близько 2 тис. осіб. Керівництво цими командами (січовими відділами) на місцях здійснювала Головна команда на чолі з командантом Карпатської Січі Д. Климпушем, що перебувала в Хусті [14, с. 83].

Серйозною проблемою залишалось юридичне оформлення автономії. 21 листопада 1938 р. міністр Ю. Ревай подав у Сейм запит щодо прийняття закону про автономію. 22 листопада 1938р. парламентом Чехо-Словацької республіки було внесено доповнення до Конституції у формі “Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі”. Цим законом встановлювалось, що “Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької республіки. Остаточну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Союму Підкарпатської Русі”, а також те, що “виконавчу владу виконує у всіх справах, які належать до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний уряд Підкарпатської Русі”. Ним же передбачалося протягом п’яти місяців провести вибори до законодавчого органу автономії – Союму. Закон № 329/1938 “Про повний зміст приписів про автономію Підкарпатської Русі”; був введений в дію 12 грудня 1938 р. [15, с. 300].

Наприкінці грудня 1938 р. уряд А. Волошина прийняв постанову про зміну назви краю на Карпатську Україну. Ці акти суперечили положенням ухвал щодо автономії і дали можливість історикам і правознавцям говорити про певну авторитарність управління [11, с. 20].

З одного боку, такі дії можна пояснити тим, що внаслідок агресивних дій сусідів (в першу чергу Угорщини та Польщі) події розвивалися таким чином, що внутрішньополітичне становище Карпатської України дедалі більше ставало нестабільним і вибухонебезпечним, а це, своєю чергою, викликало необхідність створення оптимальних умов для оборони і консолідації. Але водночас призвело до здійснення урядом А. Волошина низки антидемократичних актів, що свідчило, на думку багатьох дослідників, про ознаки авторитарного політичного режиму в Карпатській Україні. З іншого боку, не слід забувати про тогочасну політичну кон’юнктуру.

Тридцять років ХХ ст. у Європі позначилися відступом багатьох країн від демократичних цінностей і переходом до авторитарного антидемократичного

режиму правління спочатку в Італії та Німеччині, а згодом у Польщі, Угорщині та інших країнах. Успішний розвиток цієї моделі в першу чергу в Італії та Німеччині став прикладом для інших країн. Позитивна динаміка розвитку Німеччини підводила до висновку, що демократія поступається ефективності і схилляла до авторитаризму не тільки уряди європейських країн, але й народи, що боролися за власну незалежність. Тому у той історичний момент це була європейська тенденція – скочування до авторитаризму, запровадження антидемократичних актів і обмеження конституційних прав.

Автономний уряд А. Волошина чітко усвідомлював свою історичну місію – Закарпаття, на їхню думку, мало стати зародком майбутньої великої української держави на територіях, які у той час належали до чотирьох держав: Чехо-Словаччині, Польщі, СРСР та Румунії. Ставлячи перед собою таку стратегічну мету, уряд усвідомлював, що для його реалізації необхідно мати сильного європейського союзника. У той час, міжнародна ситуація складалася таким чином, що єдиною країною, яка ревізувала несправедливі післявоєнні кордони й вирішувала долю Європи, була Німеччина. Тому український уряд шукав її підтримки. Німеччина, в свою чергу, демонструвала зацікавлення українським питанням – було відкрите німецьке консульство в Хусті, німецькі військові радники допомагали у підготовці карпатських січовиків, відбувалось становлення карпатоукраїнсько-німецьких економічних взаємин. Говорячи про очевидну проницецьку орієнтацію уряду Карпатської України, слід зазначити, що широкого вибору він не мав. Німеччина на той час була єдиною великою країною, яка обіцяла свою підтримку.

24 жовтня 1938 р. спеціальна делегація Карпатської України в Берліні, передала німецькому урядові меморандум про те, що Карпатська Україна – це складова частина всіх українських земель. Її населення усвідомлює обов'язки “стосовно всієї української нації”. Автономна Карпатська Україна, йшлося далі в меморандумі, щоб не стати жертвою зовнішньої агресії, перебуває під чеським протекторатом, чекаючи об'єднання з Україною. Автори меморандуму пропонували перетворити Карпатську Україну в незалежну державу під міжнародним заступництвом чотирьох великих держав – учасників Мюнхенської конференції. Гарантією незалежності мали стати невеликі військові контингенти, які разом з українською міліцією оберігатимуть її кордони [16, с. 60]. Утім, українська пропозиція не знайшла підтримки в Берліні, оскільки там будували зовсім інші плани стосовно української автономії. Після проголошення автономії Карпатської України, яке викликало великий резонанс у багатьох країнах Європи, у Берліні вибрали очікувальну позицію. З одного боку вони підтримували карпато-український уряд, а з іншого – визначали коло зацікавлених держав, щоб згодом використати їх у своїх геополітичних цілях, маніпулюючи при цьому українським питанням.

Проголошення автономії Карпатської України відбулося в той момент, коли західноєвропейські дипломати й політики намагались прогнозувати найближчі плани Гітлера й шукали можливість відвернути можливий військовий конфлікт. Оптимальним варіантом для них було повернення вістря німецького експансіонізму на схід, що, з одного боку, дозволяло Третьому рейху вирішити свої економічні та політичні питання, а з іншого – не порушувати життєвих інтересів Заходу. Якщо Велика Британія підтримувала українську автономію, то для Франції це було складніше. Співчуваючи українському питанню, Париж ставив би під удар свого військового союзника Польщу, до складу якої входила Східна Галичина та Волинь. В кінцевому рахунку Франція зайняла позицію мінімального втручання в східноєвропейські справи, зосередившись на внутрішніх.

Польща була стурбована виникненням автономної Карпатської України. З одного боку, вона боялась, що це стимулюватиме національно-визвольний рух українців на її території, а з іншого – що автономія стане в руках Німеччини зародком проницької України, в тому числі й за рахунок Польщі. Тому Варшава активно виступала за анексію Закарпаття Угорщиною як на дипломатичному рівні, так і допомагаючи мадярам проводити диверсійні акції на території Карпатської України. Вона підтримувала ідею спільного польсько-угорського кордону ще й тому, що вбачала в її реалізації перший крок на шляху втілення в життя свого амбітного проекту “третя Європа” – об’єднання східноєвропейських держав під егідою Польщі [7, с. 141].

Серед держав, безпосередньо зацікавлених в українському питанні, була й Румунія. Існування Карпатської України влаштувало Бухарест, оскільки певною мірою це урізувало інтереси Угорщини, зміцнення якої не було бажаним. Тому румунський уряд не підтримував ідею анексії Закарпаття Угорщиною та встановлення спільного польсько-угорського кордону. Водночас в Румунії побоювалися реалізації планів Німеччини щодо створення Великої України в тому числі й за рахунок включення Північної Буковини.

Угорщину українське питання цікавило виключно через призму анексії Закарпаття. Гортисти були готові підпорядкувати свою зовнішню політику Німеччині та за підтримки Берліну й надалі реалізовувати свої плани ревізії післявоєнних кордонів.

Рішення Гітлера остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину виявило справжні наміри політики Німеччини. Доля Карпатської України була вирішена – відігравши свою роль у внутрішній дестабілізації Чехо-Словаччини, вона мала стати винагородою Угорщині за її приєднання до Антикомінтернівського пакту. Не бажаючи надто посилювати Угорщину приєднанням до неї ще й Словаччини, Берлін ініціював її незалежність, а 12 березня дав згоду на окупацію Карпатської України Угорщиною.

У ці критичні березневі дні уряд А. Волошина готувався до відкриття сойму Карпатської України, призначеного президентом ЧСР Е. Гахою на 15 березня 1939 р., та далі покладав надії на німецьке заступництво перед угорським вторгненням. Увечері 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення Словаччиною самостійності, що означало остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою. Після цього до Берліна була надіслана телеграма: “Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху. Прем’єр-міністр доктор Волошин. Хуст” [17, с. 146].

Окремі підрозділи угорських військ тим часом вже перейшли кордони Карпатської України, а відповіді з райхсканцелярії не було. Вранці 15 березня уряд А. Волошина ще раз звернувся до Берліна з конкретним запитанням: чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині? Лише після цього відомство Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило А. Волошину “не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат” [18, с. 86].

У такій безвихідній ситуації того ж дня після обіду в Хусті розпочала свою роботу перша і остання сесія сойму Карпатської України. Зокрема, таємним голосуванням сойм обрав президента новоствореної української держави – А. Волошина, а також прийняв два закони, які мали статус конституційних і визначали форму нового державного утворення. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий

прапор, а державним гербом – сполучення краєвого герба (ведмідь у лівім червоному колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн “Ще не вмерла Україна”. Сойм також уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону.

Утім, урядові новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 р., угорські війська розпочали загальний наступ по всій території щойно проголошеної української держави, який завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини. Уряд Карпатської України разом із новообраним президентом А. Волошиним змушені були залишити територію своєї країни. Хоча сили були нерівні і Угорщина загарбала Закарпаття, слід відзначити героїзм вояків Карпатської Січі, котрі захищали свою державу. Це був перший з початку мюнхенської доби збройний опір політиці фашистської Італії та нацистської Німеччини, а слідом за ними й Угорщини. За різними підрахунками в боях загинуло від 2 до 5 тис. захисників Карпатської України [19, с. 46]. Цей збройний спротив легкоозброєних і непідготовлених до ведення сучасної війни парамілітарних загонів був особливо вражаючим на фоні дій чеської армії, яка без жодного пострілу дозволила німцям окупувати Чехію та оволодіти її військовими арсеналами і складами. В історію боротьби українського народу була вписана ще одна героїчна сторінка.

Незважаючи на короткочасність свого існування, сам факт виникнення Карпатської України як держави знову продемонстрував перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами із Великої України.

Як бачимо, становлення української державності в Закарпатті у міжвоєнний період пройшло декілька етапів. Перший – від розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., включення спочатку до складу Угорщини, а тоді передачі Закарпаття у склад Чехословаччини за Версальською системою договорів. Другий етап – Закарпаття як адміністративно-територіальна одиниця Чехословаччини від 1919 р. до 11 жовтня 1938 р. Третій – автономія Підкарпатської України у складі Чехо-Словаччини (11 жовтня 1938 р. – 14 березня 1939 р.). Дослідник історії Закарпаття В. Маркусь підкреслює, що “юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій конституції 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку” [11, с. 22]. Четвертий період – проголошення незалежності Карпатської України та її короткотривале буття.

Можна стверджувати, що існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою в Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни, а до певної міри було спровоковане цією кризою і стало одним із її виявів.

Ініціатором актуалізації української проблеми на міжнародній арені була Німеччина. У зв’язку з проголошенням автономії Закарпаття, вона використала українське питання у двох аспектах. З одного боку, як засіб розвалу Чехо-Словаччини та шантажу щодо Угорщини, яка прагнула окупації Закарпаття, з метою залучити її до Антикомінтернівського пакту, а також щодо Польщі та Румунії – постійним залякуванням створити Велику Україну на українських землях, які входили до складу цих держав. З іншого боку, для керівників Третього рейху актуалізація українського питання дала змогу прозондувати можливу поведінку держав Заходу та Радянського Союзу на випадок реалізації

плану створення Великої України, як засобу уникнути у майбутній війні боротьби на два фронти, а головне – визначити напрямок першого удару. Цих цілей німецький уряд досяг, розчленувавши і окупувавши Чехо-Словаччину та залучивши Угорщину до Антикомінтернівського пакту.

Однак, незважаючи на значний вплив міжнародного фактору на суспільно-політичні процеси у Закарпатті, не можемо не погодитись з думкою сучасних українських дослідників, що проголошення та існування Карпатської України відбулося в результаті цілеспрямованої багаторічної боротьби українських патріотичних сил краю.

Список використаних джерел

1. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша та ін. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.
2. *Віднянський С.* Закарпаття: від “землі без імені” до власної державності – Карпатської України // *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2014. Вип. 13. С.111–126.
3. *Вегеш М. М.* Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.
4. *Вегеш М., Віднянський С.* Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939 роки). Київ, Ужгород: Національна академія Наук України; Інститут історії України, Ужгородський державний університет, 1998. 257 с.
5. *Болдижар М., Мосні П.* Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород, 2002. 238 с.
6. *Ринажєвський Б.* Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939). Львів: Видавництво ЛРІДУ УАДУ, 2002. 198 с.
7. *Домбровський Д.* Польщі і Закарпаття: 1938–1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.
8. *Городня Н.* Їм потрібні спільні сильні союзники. Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. // *Політика і час.* 1995. №11. С. 75–80.
9. *Лемак В. В.* Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919–1939 рр.): Автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 1996. 22 с.
10. *Стерчо П.* Карпато-Українська держава. Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.
11. *Маркусь В.* Від народу-племени через автономістські прагнення до державності й соборності // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної конференції.* Ужгород, 1994. С. 19–23.
12. *Болжидар М.* Про статус Закарпаття: історичні факти і домисли // *Закарпаття в складі Чехословаччини. Проблеми відродження і національного розвитку.* Ужгород, 1999. С. 20–28.
13. *До всіх українців по цілому світі* // *Нова свобода.* 1938. 27 жовтня.
14. *Пагіря О.* Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Київ: Темпора, 2010. 152 с.
15. *Історія державної служби України: у 5 т. / відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій.* Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 5: Документи і матеріали. Книга 1. 1914–1991. 824 с.
16. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Львів: НТШ, 1993. 659 с.
17. *Стерчо П.* Карпато-Українська держава. Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.
18. *Химинець Ю.* Тернистий шлях до України. Ужгород: Граджа, 1996. 397 с.
19. *Росоха С.* Союз Карпатської України. Вінніпег: Культура й освіта, 1949. 98 с.

Наталія Романышин, Елена Шкуратенко

ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ЗАКАРПАТЬЯ

В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В статье рассмотрено становление государственного правового статуса Закарпатья от Версальской системы договоров до развала Чехо-Словакии в 1939 г. Проанализирована эволюция политического состояния Закарпатья в течении междувоенного периода в контексте внешней политики европейских государств. Доказано, что, несмотря на значительное влияние на общественно-политические процессы на Закарпатье международной ситуации, провозглашение автономии, а позже независимости Карпатской Украины, стало результатом многолетней борьбы украинских патриотических сил.

Ключевые слова: внешняя политика, история международных отношений, Закарпатье, Карпатская Украина.

Nataliya Romanyshyn, Olena Shkuratenko

**THE STATE-AND-LEGAL STATUS OF THE TRANSCARPATHIAN REGION
IN THE PERIOD BETWEEN TWO WORLD WARS**

This article is about the establishment of the legal-and-state status of the Transcarpathian region from the result Versaille system of agreements till the collapse of Checkoslovakia in 1939. The paper analyses the evolution of the legal status of the Transcarpathian region between two Worls Wars in a prism of the exterior political relations of the European countries. It has been proved, that inspite of the great influence of the international events on the social and political relations in the Transcarpathian region, the Declaration of Autonomy and later the Independence of the Carpathian Ukraine was the result of the hard long and purposeful work of the Ukrainian patriotic power.

Keywords: exterior policy, the history of international relations, the Transcarpathian region, the Carpathian Ukraine.